

„ami a székely nyomorúságot illeti”

Markó Bélával beszélget Kőrössi P. József

– Háromszék számos történelmi, irodalmi, kulturális nevezetességgel, hírességgel ajándékozta meg a magyarságot. Faluról falura járva sorsfordító magyarok szülőhelyével és a magyar történelem, kultúrtörténet jeles helyszíneivel találkozik az ember. Apáczai Csere János, Bölöni Farkas Sándor, Gábor Áron, Mikó Imre, Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma Sándor, Benedek Elek mellé még számosan sorolhatók. Nem csak emléktáblákkal, felújított templomokkal, szobrokkal, emlékhelyekkel találkozik a kíváncsiskodó, hanem lelkiismeretes, hagyománygondozó férfiakkal, asszonyokkal, akik nem csak lelkesen, hanem felkészülten mesélnek. Jár-e valami plusszal, ha ilyen gazdag környéken nő fel az ember? Esélyegyenlőség. Egy Szolnok melletti faluban felnövő gyermek például nem kapja meg azt, amit egy pesti. Színházra, mozira, könyvtárra, múzeumokra, mindennapi kulturális eseményekre gondolok. De kap valami mást, amit nem kap meg egy pesti gyerek. Példaképek és példaértékű események helyszínei mellett nőttél fel, ami terhet is jelenthet. Egy kézdívoásárhelyi gyerek megkapja-e azt, amit egy marosvásárhelyi vagy egy kolozsoári, és ha nem, akkor mit kap helyette? Több-e a kevés, kevés-e a több?

– Nincsen esélyegyenlőség, de törekedni kell rá. Székely János, akivel az *Igaz Szó* szerkesztőjeként majdnem másfél évtizedig egy szobában ültem, sokszor sóhajtozott arról, hogy tudjuk-e, mit jelent olasznak lenni. Ő ugyanis járt Olaszországban. Ezt azért hangsúlyozom, mert abban a rendszerben nem volt az útlevel az ember zsebében. Magyarországon már megjelentek azok a bizonyos ablakok az útlevelben, mi pedig még akkor is jó esetben kétévente utazhattunk. Nem Nyugatra, hanem a szocialista országokba. Beszélt arról, hogy mit jelent úgy felnőni, hogy ott vannak körülötted a több ezer éves épületek, falak, romok, az épületkövek. Egy kultúrának a tapintható nyomai. Hogy másképpen alakítja az embert? Van ebben is igazság, a szemléletünk biztosan különbözik.

Errefelé úgy szokás, hogy rendszerváltás után mindig, mindent földig rombolnak, elviszik a szobrokat, újakat hoznak a helyükre. Ráadásul ebben a térségben ezt még az is súlyosbítja, hogy nemcsak rendszerváltások voltak, hanem impériumok is megváltoztak. Magyar szobor, román szobor, magyar műemlékek, román műemlékek. Nehéz ilyen körülmények között ezeresztendősi emlékekről beszélni.

Székelyföldön belül hagyományőrző régiónak én mindig a csíkit éreztem, Csíkszeredát, Csíkot, Alcsíkot, Felcsíkot, valamennyire Gyergyót, valamennyire még Udvarhelyet, de nem a várost. Ehhez képest Háromszék volt a polgárosultabb régió. A népi hagyományhoz engem nem kötött nagyon szorosan a gyerekkorom. A háromszéki falvakban már az én gyerekkoromban sem jártak az idős férfiemberek székelyharisnyában. Később láttam, hogy Csíkban előfordult. Valamennyire befolyásolt a falu világa, de legyek őszinte, az egy vakációs világ volt, a többi pedig iskolai program. Elvittek Kőrösi Csoma Sándor szülőfalujába, majd Kisbaconba. Meghalt a tanító néni, Kisbaconban temették, első osztályos gyerekként én olvastam fel a nekrológot. Iskolai feladat volt, az első nyilvános szereplésem. Azt hiszem, részben én írtam, részben édesanyámék. Mai szemléletünkkel nem hiszem,

Részlet *A magyar kártya* című, az Ünnepi könyvhétre megjelenő beszélgető könyvből (A Szerk.)

hogy egy gyereket elvinnénk egy temetésre és ott halotti beszédet olvastatnánk fel vele. Velem megtörtént. Az első beszédem nekrológ volt. Jó tanuló fiúcska voltam, éltanuló, ez kísérte végig az iskolai éveimet. Nem különösen fegyelmezett, de törekvő voltam.

– *Megfelelni akaró gyerek voltál?*

– Is-is, nem mindig. Tudás szempontjából igen. Fegyelmi problémáim, konfliktusaim is voltak, a szüleimmel szemben nem voltam lázadó, de az iskolában igen. Ami meghatározó volt, amit máig szeretek, az a szülővárosom, Kézdivásárhely.

Kézdivásárhely kicsi, akkor tízezres város volt, egy futamodással ott volt a mező minden irányban, mára feltornázta magát tizennyolcezerre. Kisváros, viszont ízig-veéig város, történelmileg is. Valamikor, félezer évvel ezelőtt, úgy jött létre, mint vásárhely. Nem faluból nőtte ki magát várossá, ahogy Székelyföldön egyik-másik városka, hanem eleve vásárhelyként jött létre, iparos emberek városaként. Vargaváros volt, ahogy mondaní szokták, céhes város, az építkezése is ilyen. Volt közepén egy főtér, ami megvan a mai napig, egy vásártér, ahová a családok vagy céhek kijárást szakítottak maguknak, és onnan hátrafelé küllőszerűen épültek az utcák, az udvartérnek nevezett utcákból körös-körül van ötvenvalahány. Iskolaváros is volt, több mint háromszáz esztendőös gimnáziuma van. Erősen kultúraszertető, tehetséggyámolító volt mindig. Gyerekkoromban ennek volt jelentősége. Az iskolában számomra mindvégig előnyt jelentett, hogy verselgető gyerek voltam. Diáktársak és tanárok támogatták, értékelték, méltányolták és segítettek az ilyesmit. Ugyanígy a sportolókat vagy a zenészeket. Ha valamihez tehetséged volt, ápolta a város és az iskola. Irritál is, hogy a székelységről kizárólag a hagyományszeretet fundamentalista képe alakult ki. Magyarországon ezt keresik, a Székelyföld ezt akarja magáról mutatni, ezt akarja eladni. Bűvös körré változott, ami bezár egy rusztikus világot. Mintha polgárság nem is lett volna. Kézdivásárhely az ágyúöntés városa, Gábor Áron városa. Persze, a hősi ellenállás szimbóluma is. Ugyanakkor annak a példája is, hogy már akkor volt ipara. A székely emberek nekiálltak, ágyút öntöttek, de nemcsak ágyút, hanem puskatöltényeket is gyártottak. Nem csak egy száz mesterember volt ott, Gábor Áron, hanem nagyon sokan, akik a maguk módján egy kényszerű háborúban fegyvereket gyártottak a szabadságharcosoknak. Kézdivásárhely már akkor polgárosodásra alkalmas, valamennyire polgárosult város volt, persze, nagyon távol Budapesttől. Összehasonlítva, Gyergyószentmiklós kereskedővároska, Székelyudvarhely viszont iskolaváros, még inkább, mint Kézdivásárhely.

– *A mai magyarországi magyarok – borzasztó, hogy ilyet kell mondani – túlnyomó többsége archaikus Erdélyben gondolkodik. Még azok is, akiknek vannak történelmi ismereteik. Nem is tudnak másban, mert a mai napig ezt táplálják beléjük innen is, onnan is. Az archaikus, a történelem során valahol hátul hagyott, elhagyott Erdélyt keresik az emberek, nem is érdeklí őket más, és kizárólag ezzel akarnak találkozni. Született budapesti ismerőseim között nem egy akad, közöttük értelmiségi ember, aki keveri a Székelyföld és Erdély fogalmát, az ő fejében Temesvár, Arad, Nagyvárad és Marosvásárhely vagy Csíkszereda éppen úgy Erdély része. Aki soha nem járt Erdélyben, még a határoidéken, a Partiumban se, meg van győződve arról, hogy itt mindenki irredenta. S közöttük vannak, akik ezt hallva lesznek boldogok, mások éppen ezért kerülnek, hogy mélyebben ismerkedjenek. Számomra egy ilyen elfogult környezetben nehéz kimondani, hogy Erdély, hogy Székelyföld, hogy Partium, mert arra számítok, hogy félreértene.*

– Persze, a magyarság számára Erdély az ősiség földje. Hogy mennyire indokolt, mennyire nem, erről lehet beszélni. Néprajzi, etnográfiai, népköltészeti, népzenei szempontból itt megmaradtak olyan értékek, amelyek Magyarországon nem voltak fellelhetők. Magyarországon gyorsabban szaladt előre az idő, ott eltűnt az, ami itt megmaradt. Ehhez az Erdély-képhez hozzájárul egyfajta romantikus székely eredetmítosz is attól függet-

lenül, hogy vajmi kevés a realitása. Bár a székelység eredete tényleg mindmáig vitatott. Nekem erről az jut eszembe, hogy amikor elmegyek Magyarországra, a Dunántúlra, meny-nyire otthonosan üti meg a fülemet a dunántúli ejtés, mert a két e hang használata nagyon közel áll, meg még néhány más tájnyelvi jellegzetesség is a székely nyelvjáráshoz. Csínján bánnék a „külön székelység” elmélettel. Sem történelmileg, sem politikailag nem tartom hasznosnak, ha a székelyeket külön népként kezeljük.

– Te is székelységről beszélsz, gyűjtőfogalomként használod, holott a Székelyföld hármás, ha akarom ötös tagolású, és mindegyiket le lehet írni úgy, hogy alapvető hagyományokban különbözik a többitől. A magyarországi ember amikor azt mondja, hogy utazik a Székelyföldre, nem is mindig tudja, hova megy.

– A magyarok számára, okkal, ok nélkül, Erdély a hagyományok földje, a fényes napkelet. A románok is szívesen beszélnek arról, hogy Erdély a román nyelv bölcsője, de ez éppúgy csak mítosz, mint nálunk, mondjuk, a hun eredet. Erdély valójában a nyugatot jelenti a román kultúrában, az európai nyitást. Nekik napnyugat, nekünk napkelet. Ezt a kettőt nehéz összeegyeztetni.

Vannak néprajzi sajátosságok, amelyek egybetartozó közösségként mutatják fel a székelységet, akár a népzenei, akár más folklórelemekre gondolunk. Az etnográfusok ezt jól körbejárták. Vannak nyelvi jellegzetességek is, bár Székelyföldön belül számos nyelvjárási alegység, kistérség mutatható ki, összességében jellemző, egy olyan nyelvi sajátosság, amely Dunántúlon még föllelhető, de gyengébben, és amelyért nagy kár, hogy kivesszük a magyar nyelvből, például a két e hang. Magánhangzók szempontjából meglehetősen szegények vagyunk, ezt színezhette volna az öző nyelvjárás, de az sem vált uralkodóvá. Ugyanazok a gyökerei, mint a két e hangnak, ami máshol már szinte kivesszük. Viszont egész Székelyföldön megvan. Vannak más nyelvi elemek is, amelyek azt bizonyítják, hogy életformában, szervezésben, közigazgatásban a székelység külön entitásként létezett, attól függetlenül, hogy igaz-e vagy sem a külön eredet. Azt hiszem, alapvetően a közigazgatási különbségek vezettek oda, hogy ma külön népcsoportnak tekintik egyesek a székelységet. A sajátos társadalmi szervezési mód, a sajátos szabadságjogok, a szabad székely rendszer, amely időről időre megbicsaklott ugyan, és már az erdélyi fejedelmek is újra meg újra maguk alá gyűrték a székelyeket. De azért hol lappangva, hol nyíltan mindig élt ez a rendszer. Ilyenekben látom a székelység különletét. Az is megérne egy elemzést, hogy ez a közösség Erdélyen belül, tömbben hogyan tudott megmaradni. Amikor haragszom az enyéimre, azt szoktam mondani, hogy annyira összeférhetetlenek a székelyek, hogy nem tudott a nyakukra telepedni senki. Ez részemről, persze, inkább tréfa.

Az újabb keletű erősszakos asszimilációs törekvéseknek köszönhetően érthető, hogy nem csak megmaradt, hanem erősödött a különállás. A huszadik századra gondolok és Trianon utánra, amikor már volt módszeres betelepítési politika Romániában. Ceaușescu idejében ez erősödött fel. Ő már úgy iparosított, hogy szakembereket és szakmunkásokat máshonnan hozott a Székelyföldre. Ezt a pozitív folyamatot, az iparosítást is ki tudta használni az a rendszer arra, hogy etnikailag megpróbálja elegyíteni ezt a vidéket. Trianon után Erdély nyugati részén kezdték az etnikai föllazítást és elkeverést, ami földrajzilag csak valamikor Ceaușescu rendszerében ért el a Székelyföldre. De nem csak a huszadik századról van szó. Végül is elképzelhető, hogy más magyar közösségekhez képest olyan messzire nyúló, történelmi, közigazgatási, akár törzsi különbség is volt a székelyek esetében, ami ezt a sajátos státust indokolta, tette, és ez hagyományként továbbélt, továbbvitték a székelyek. Ennek következtében volt itt-ott a Székelyföldön is arisztokrácia, de nem mindenütt és nem olyan erőben, mint Erdély más részein. A székelység, jobbágyság rendszere is sokkal csökevényesebb, ennek következtében az etnikai mozgás is kisebb volt.

A mezőség etnikai szempontból azért változott a századok folyamán olyan radikálisan, mert ott a nagybirtokok szükségessé tették a munkaerő-bevitelt. Zsellérség, jobbágy-sárga mozgatható volt ide-oda, beköltöztethető a Kárpátokon túlról is egy idő után. A mező-sárga utalok, és nem Naszód vidékére, vagy a Hátszegre, ahol hagyományosan éltek már sok százada más struktúrában szerveződő románok. A történészek is azt mondják, hogy ez a társadalomszervezési forma tette lehetővé, hogy a székelység viszonylag nagy tömbben megmaradjon. De ez sajnos nagyon gyorsan megváltozhat.

– Egy anekdotát hadd mondjak. Gyakran jövünk a gyerekekkel, és egy alkalommal nem messze Sepsiszentgyörgytől letértünk a főútról, bementünk egy faluba, Gelencére. Megkerestük a Szent Imre római katolikus templom gondnokát. Egy hölgyhöz irányítottak, aki a templom mögött lakott. Családi vendégei voltak, de készségesen átjött, és kedvesen, tartalmasan elmondta a templom történetét. Én ilyenkor mindig előveszem Vofkori László Székelyföld című kétkötetes könyvét, amiből felolvasom a falu történetét, ezúttal Gelencéét. Kérdezte, mit olvasok. Mondom. Azt mondja erre, nézze csak meg, ír-e a templom déli oldalán található falfestményről, a Szent Margit-legendáról, mert az viszonylag friss, alig egy-kétszáz éves felfedezés. Megnézem, benne van. Na, akkor olvassa. Elérek oda, ahol a lakosság összetétele szerepel. Néhány románt is feltüntet a könyv, ennyien élnek a faluban. Azt mondja, az nem igaz, mert nem él egy se. Mondom, itt van leírva, abban a könyvben, amiről még az imént azt mondta, hiteles. Jó, jó, de mégse. Az nem létezik, mert ő azt tudná, itt a rendőr is magyar volt mindig, vagy nem volt. A fejéhez kap. Hát azt a tizennégy román nőt ide telepítették, mert sok volt a férfi, nem volt elég nő a faluban. De már azok is mind magyarok, a gyerekeik, meg az unokáik is magyarul beszélnek, magyar iskolába járnak. Ennyit a betelepítésről.

– Mint láthattad, ellentmondásosan viszonyulok a székely identitáskérdéshez. Ezzel kapcsolatos frusztrációk bennem nincsenek. Tudomásom szerint minden ösom székely, apáról, anyáról. Nincs kedvem ezt lépten-nyomon fitogtatni, és bizonygatni sincsen. Ha kell, bármikor megengedem magamnak, hogy megfogalmazzam az ezzel kapcsolatos kritikámat is. Nem örülök neki, de legalábbis dilemmatikusnak látom azokat a szándékokat, amelyek a külön székely identitás fölerősítésére törekszenek. Gyermekkoromban az, hogy székelyek vagyunk, jelzőértékű adaléka volt annak, hogy magyarok vagyunk. Alapvetően magyarok voltunk, és magyarok vagyunk. Az volt a gondunk, hogy ez Romániában hogyan érvényesíthető. El-elhangzott, hogy emellett még székelyek is vagyunk, ez volt a többlet. A lokálpatriotizmus sem helyezhető szembe a patriotizmussal, hanem többlet szokott jelenteni. Azért ez más, mint az egyszerű lokálpatriotizmus, mert van mögötte történelmi távlat. De egy adott határon túl irritál, hogy mindenképpen külön entitásként akarják a székelységet felmutatni.

– A románok törekvése is ez volt.

– Most is azt gondolom: ha nem számolják föl, a Magyar Autonóm Tartomány lehetett volna tartós megoldás. A közigazgatási autonómia a tömbvidéken hasznos lenne. Annyiféle közigazgatási megoldás van. Európa állandóan mozog, régiók, megyék és más különféle közigazgatási szintek jönnek létre. Miért ne lehetne helye egy ilyen gondolkodásnak is, egy ilyen autonómiának is. De én nem székely autonómiára gondolok, hanem magyar autonómiára.

– Használták-e rád vonatkoztatva sértő szándékkal azt, hogy székely?

– A mi magyar közéletünkben az én esetemben legfeljebb azzal sérthettek volna, amit egyesek gondoltak is rólam, hogy nem vagyok igazi székely. Ennek az oka az, hogy mindig úgy politizáltam, hogy próbáltam a székely helyzetűt és gondolkodásmód, valamint a

szórvány helyzetű adat és gondolkodásmód közt egyensúlyt teremteni. Székelykedni nem székelykedtem. Nem pejoratív, Erdélyben sem pejoratív, inkább többletnek számít, ha valaki azt gondolja magáról, hogy nemcsak magyar, hanem székely is.

Az identitás kérdése bonyolult. Ki a székely? Az, aki ott született, ott nőtt fel, de eljött onnan? Vagy aki nem ott született, de ott lakik évtizedek óta? Marosvásárhely székely város volt, és szeretjük most is Székelyföldre tartozónak tudni, pedig nem az, már nem székely város. Ma már a lakosságnak több mint fele nem is magyar. A székelység nem nemzeti sajátosság. A nemzeti sajátosságunk az, hogy magyarok vagyunk. Ami a pejoratív megítélést illeti: mi pejoratív, mi nem? Gyerekkoromban tapasztaltam, hogy a székelyeknek a csángókról nem jó a véleményük. Ronda jelzőkkel illették a csángókat. Csángónak lenni Székelyföldön nem jelentett semmiféle ősiséget. Valószínűleg az is benne volt ebben, hogy a székelyek szerint a csángók elrománosodtak, hontalanok lettek.

Sok ellenszenvet, gyűlöletet megtapasztaltam gyerekkoromban a románokkal szemben. Elképzelhetetlen volt akár még az is, hogy román házba bemenjek. Ha odakerült egy román férfi, mert feleségül vett egy magyar nőt, gyorsan megtanulta a magyar nyelvet. A tömbvidéken a vegyes házasság így működött. Vegyes házasságot én is láttam, egészen kivételes volt. A történet vége mindig az, hogy a román fél beilleszkedett a magyar közösségbe. Fordítva nem lehetett, mert a faluban csak magyarul beszéltek.

– Bukarestben, Budapesten sok székely cselédlány élt a két háború között, de előtte is, meg utána is.
– Igen Csíkból, Gyergyóból. A szegényebb vidékekről.

– Bukarestet sokáig úgy emlegették, mint a második legnagyobb magyar város. Kétszázezer magyarról beszéltek.

– Kétszázézer soha nem volt, az mítosz. De a századfordulón akkor is mentek dolgozni Bukarestbe székelyek, amikor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott Erdély. Mentek, vándoroltak, mert alapvetően szegény vidék volt a Székelyföld, Bukarest meg közel. Volt magyar közösség, magyar egyházak működtek. Az első világháború után a határ megszűnt, úgymond ilyen jellegű nehézségek nem voltak. Főleg építőmunkások, ácsok mentek, sokan le is telepedtek. Ma már nemigen telepednek le, de most is ismerek olyan bukaresti magyarokat, akiknek a családja Székelyföldről származik, de ők már ott születtek, mégis megtartották a magyar nyelvet, a magyar identitást, magyarnak tekintik magukat, magyarnak, nem székelynek. Hazajárnak. Apám falujából nem ismerek ilyeneket. Ők, ha elindultak, Amerikáig mentek. Elfogyóban van a bukaresti magyar közösség. A kommunizmusban, az ötvenes években még feldúsították, pártfunkcionáriusokat, magyar vezetőket vittek oda, iskola is volt, most is van egy magyar líceum, kis létszámú osztályokkal.

– Ha valaki ismeri a székely ember természetét, a székely ember küzdelmét a mostoha természeti viszonyokkal, akkor az Nyírő és Tamási Áron. Mind a ketten sokat és hitelesen írnak arról, hogy a föld kevés, ami van, silány, a székely ember sorsa, szegénysége, nyomorúsága többek között erre is visszavezethető. Napjainkban miért Wass Albertet emelte be a magyarság a köztudatba, miért az ő idealizált, hamis világára van szüksége? Nyírőt meg Tamásit, akik valóságos képet adnak Erdélyről, és benne a székely emberről, nem akarják elfogadni. Nyírő, valljuk be, nem szalonképes múltját ideológiai törekvéseknek, aktuális pártpolitikai célokra használták fel a közelmúltban. Nem minden ok nélkül csaptak le erre az egészséges magyarságban gondolkodó magyarok és a románok is. Nyírő arról a képzeletbeli polcra, ahol a székelység hiteles íróit tartotta az ember, most végérvényesen le lett söpörve, ő kiesett. De ott van, ismétlem, Tamási, aki érvényes és hiteles, az is marad, vele nem lehet megtenni, amit Nyírővel, ő vajon miért nem kell?

– Még az én gyerekkoromban is kemény, racionális, bizonyos értelemben hideg világ volt ez. Nem az időjárásra gondolok persze, az sem volt valami meleg. Gyerekkoromban a legközelebbi családi kapcsolatok is visszafogottak voltak ahhoz képest, amit Erdély más vidékén, vagy Magyarországon tapasztalunk. Nálunk a simogatás, a csók, az ölelés szülő és gyerek között kivételes volt. Ha hosszú időre elutaztál, akkor persze, elbúcsúztak, megöleltek, megcsókoltak a szülők, de ha kell, ha nem, nem simogatták a fejed, nem igen érintettek meg, ilyen nem volt. Az emberi viszonyokra is a hűvösség volt a jellemző. Amikor eljutottam Kolozsvárra, Váradra, sőt, amikor eljutottam Magyarországra, amit ebben a vonatkozásban tapasztaltam, egzaltált világnak tűnt. Én nem vallomásos világban nőttek fel. A verseimben is meg kellett tanulnom vallomásosnak lenni. Súlya volt a simogatásnak, értéke volt az érintésnek. A „ha kell, ha nem” dicsérek, a „ha kell, ha nem” lelkesedem, nálunk nem volt szokás. Rideg világ volt, egy máshonnan jött ember számára. Ennek nem mond ellent az, hogy Tamási Áron művészetében tökéletesen valós az itt élő emberekre jellemző humor. A humor valós volt. A humor nem tündérkedés, hanem életforma, létforma az én környezetemben, a gyerekkoromban is. Gyerekkoromban sokkal jobb volt a humorom, mint ma, mert jó ideje nem gyakorolom. A mindennapi kommunikációnak szerves része volt. Ha szellemesen fogalmaztál meg egy kritikát, akkor a legélesebb kritikát is megfogalmazhattad. Elmondhattad a cimborádnak, a gyerekkori pajtásodnak, ha igazán csattanósan mondtad. Verekedés akkor lett belőle, ha ő nem tudott replikázni. Ha replikázni tudott, és ugyanolyan szellemesen visszavágott, azt jelentette, hogy a számlát rendeztük. Ha nem volt azon a szinten vagy begörccsölt, akkor verekedés lett belőle. Folyamatosan ugrattuk egymást, a humor a mindennapi kapcsolattartás kötelező velejárója volt. Ha szellemesen tudod a kritikádat megfogalmazni, akkor kötelező elfogadni. Nem a bohóckodásról beszélek, az valami más, ahhoz mi nem értettünk. Tamási humora nem különleges, pláne nem mesterkélte. Tamási nagy tehetséggel tudta reprodukálni a valóságos székely humort.

Elsősztályos koromtól a zsebemben volt a halas bicska. Nem volt olyan osztálytársam, akinek ne lett volna a zsebében valamilyen bicska, többnyire a hal formájú nyele után elnevezett halas bicska. Tilthatták, elvehették, de inkább nem is nagyon foglalkoztak vele. Vásároltam vagy elcseréltem valakivel, szülőktől nem kaptunk ilyesmit. Lehetett használni, gyerekek nem szurkálták egymást, de lehetett vele faragni, vágni, hasítani, fúrni. Minden fiúcskának volt. A székely verekedésről az a véleményem, hogy azok nem ősi párbajok, hanem úgy szoktak történni, mint bárhol másutt: két legény összeverekszik, lányért, egyébért. A bicska akkor került elő, amikor a verekedők közül az egyik bajban volt. Legyűrték a földre, rémületében, ijedtében előkerült a bicska a zsebéből. Mindig a bicska volt ott, nem a kés. A késelések más vidéken jellemzőek, itt a bicskázások.

Sokszor úgy beszélünk a hagyományról, mintha annak csak pozitív konnotációi lennének a Székelyföldön. Pedig voltak és vannak rossz hagyományok is. A vendetta szörnyű hagyományát én még láttam. A családi háborúskodás, ahol egy kocsmai verekedésben az egyik családnak a fiát leszúrták, úgy ment tovább, hogy addig nem nyugodtak, amíg elégtételt nem vettek a másik családon. Kézdivásárhely környéke nagyon hagyományos vidék, sok a katolikus falu, de nem a valláshoz van ennek köze. Kézdiszentlélek, Kézdikővár, Torja, ezeken a részeken a vendettára szörnyű példák voltak, szinte napjainkig. A környezet döbbenettel fogadta az ilyesmit, de attól tartok, ugyanakkor el is várták egymástól.

Visszatérve Tamásira, Nyíróre. Nem kedvenc témám, de fontos témám. Úgy gondolom, hogy ma már nincs Tamási-kultusz, sajnos. Nem mintha Erdélyben csak egyetlenegy írónak kellene, hogy kultusza legyen. Tamásinak volt kultusza, gyerekkorunkban, középiskolás korunkban. Az *Ábelt* nagy élvezettel olvastuk, meg a novellákat. Nyírónek nem volt soha kultusza, nem is lesz. Akkor sem lett volna, ha nem próbálják kétbalkezesen

újratermetni. Egyetérték: nem kellett volna behozni a politikába, nem kellett volna választási célokra felhasználni, amivel csak rosszat tettek Nyírőnek. Azzal legfőképpen, hogy próbálták azokat az életrajzi tényeket mentegetni, amiket nem lehet, és nem is szabad. Ez nem a Nyírő érdeke, hanem a miénk. Senkit föl nem kell menteni, ha szélsőjobboldali volt, vagy az életében olyan időszakok vannak, mint a Nyírőében. De van néhány fontos munkája, és elmond hiteles dolgokat is, ami a székely nyomorúságot illeti. Érdekesek azok a vándormotívumok, amelyek nála is megtalálhatóak. A bűdös barlang motívum, amikor a családnak már nincs mit ennie, akkor az idős, tehetetlen nagyapa önként be megy a kénbarlangba, és ott meghal. A család tudja, azért teszi, hogy egy éhes szájjal kevesebb legyen. Ugyanezt megírja Sánta Ferenc, szakasztott ugyanaz a történet, és előfordul a japán irodalomban is. Nyírő életművében föllelhetők azok az erős „sztorik”, amelyek sokkal összetettebben, bonyolultabban mutatják be a valóságot annál, mint amit most már, az újratermetési kísérlet után róla képzelünk. Nem tartom őt első vonalbeli írónak, ahhoz túl egzaltált, túl erős a stíломantika, erőltetett is, még nem mindenütt giçses, de már túl sok az érzelem. Nyírőnek elsősorban a nyelvezete mesterkélt számomra. És nincs humora. Tamási és Nyírő között nagyságrendi különbség van. Ennek ellenére Nyírő ott volt azon a polcon, ahonnan érdemes volt időnként levenni. Most ezt sikerült elrontani, belerondítottak, pedig lehetett volna tisztító hatása is ennek a történetnek. Megbeszélhettük volna a két világháború közti magyar külpolitikát, a világháború alatt eluralkodott ideológiákat, víziókat. Tisztázhattuk volna egyszer s mindenkorra, hogy a fasizmus, a szélsőjobb, az antiszemitizmus mit értett ebben a térségben az emberek fejében. És árt mind a mai napig. Valamennyi ebből előjött, de megint bebizonyosodott, hogy a magyar társadalom olyan állapotban van, hogy nem képes ezeket a dolgokat a helyükre tenni. Magyarországon sem, és lassan itt, Erdélyben sem.

Egyébként, ha már a kultuszokról beszélünk, Sütőről is szólni kellene. Ő, ami a nyelvkezelést illeti, ha kicsit modorosan is, folytatója Tamásinak. Ma már neki sincs kultusza.

Mi most azt járjuk körbe Erdély kapcsán, hogy: identitás, multikulturalizmus. Veszteségérzetem van. Abban, amit például Tamási elkezdett, benne volt egy nagy erdélyi prózánaak a lehetősége, de nem valósult meg. Amit a dél-amerikai irodalommal kapcsolatosan emlegetni szoktak, amit mágikus realizmusnak szokás nevezni, valami hasonlónak nálunk is megvolt a lehetősége, de nem következett be. A latin-amerikai írók az ottani nyers és kemény valóságot úgy tudják felmutatni, hogy végigvonul az elbeszéléseken egyfajta metafizikus szemlélet, egy transzcendentális világlátás is. A valóság mindig kitüremkedik a mágia irányába, aztán fel is oldódik. Ráleltek valamire, és ezt az is bizonyítja, hogy nem csupán egy-két szerzőről van szó, aki ezt magas szinten művelni képes.

– *Ezt a párhuzamot Bodor Ádámmal szokták, az ő prózájával szokták folytatni.*

– Így igaz, őt nagyon szeretem én is, egyik könyvéről, amikor még itt élt, írtam is kis recenziót. Erdélyben akkor is őt tartották az egyik legjobb írónak, ez nem vitás.

Viszont róla nekem nem a mágikus realizmus jut eszembe, az ő prózája azt az erdélyi identitás-farsangot mutatja be, amit Kántor Lajos így nevezett egy könyve címében: konglomerátum.

– *Ugye egyetértünk abban, hogy senkit se lokalizáljunk? Nem attól nagy valaki, hogy erdélyi vagy magyarországi, és nem attól, hogy dél-amerikai.*

– Egyetérték, persze. Viszont az Ábel megjelenése, az *Anyám könnyű álmat ígér* megjelenése más-más okból ugyan, de a maga idejében egyaránt fontos volt. A kezdet lehetett volna, amire ráépülhet egy egész irányzat. Erdély mindenféle nyavalyával, identitászavarral, történelmi bajjal, hittel és tévhittel, különféle vallásokkal és kultúrákkal telített régió.

Azt a csodálatos zűrzavart, fogalmazzunk így, ami itt Erdélyben van, nehezen találod meg máshol, és paradox módon éppen ebben lehetne a művészete egyetemes. Ez egyszerre zűrzavar, egymásra hatás, ugyanakkor kemény, durva, időnként fundamentalista különlet is. Erdélyben nem arról van szó, hogy mindenki elvegyült mindenkivel, hanem egymás mellett élt egy zárt magyar közösség, egy zárt román közösség, egy zárt szász közösség, falun, városon, ugyanabban a lépcsőházban, ugyanabban az utcában, ugyanabban a negyedben mindenki, és mégis külön. Soroljam? Brassó, Temesvár és így tovább. Ezt az erdélyi történetet vannak, akik írják. Mondhatnék neveket. A fiatal erdélyi prózairók ezt fölfedezték. Láng Zsolt, Vida Gábor, Szabó Róbert Csaba, hogy csak a marosvásárhelyiekről beszéljek, ezt keresik, ezt művelik. Éppen ezért nem állítom, hogy ez az út lezárult, de ahhoz képest, hogy mekkora erővel, lendülettel indult el a két világháború között ez az irány, ahhoz képest erőtlenné maradt, ha csak most nem történik valami. Menjünk egy kicsit arrébb. Karácsony Benő. Az övé is „csak” egy tündéri világ. Bánffy Miklós. Örülök, hogy Nyugaton felfedezték, de annak viszont nem örülhetünk, hogy megint másoknak kell felfedezniük számunkra valamit, ami a miénk.

– *Számomra felfoghatatlan, hogy a tágabban vett értelmiségi Magyarországon alig vagy nem is hallott ezekről a nevekről, hogy a művekről ne is beszéljek. Az érdeklődés leragad a turizmusnál, a folklórturizmus szintjén, ami fontos, de talán nem elég ahhoz, hogy a hőbörgőket megállítsa és az érdeklődő embereket mélyebb, komolyabb, tartalmas ismeretekhez vezesse el.*

– Hogy a kultuszok egészségesek-e avagy kártékonyak, annak politikai okai is vannak. Aki Erdélyben a legalkalmasabbnak tűnik arra, hogy kultusza legyen, az Kós Károly. Nekem ne mondja senki, hogy Kós Károly-kultusz van. Mert nincs. Róla beszélni, neki szobrot állítani inkább lehetne és kellene, mint Wass Albertnek. Kós Károly túlságosan transzszilvanista volt, túlságosan párbeszédpárti másokhoz képest, és talán baloldaliabb is. Nem volt baloldali, de baloldaliabb, mint amilyen példaképeket ma a jobboldal keres. A Sütő-kultusz gyors elhalásának is politikai okai vannak. Mint ahogy az aktuálpolitika számára ma Tamási sem elég nacionalista, hogy belőle kultuszt lehessen építeni. Ami ez ügyben történik, nem feltétlenül egy szabadjára engedett közvélemény akarátát mutatja, hanem azt, hogy a közélet befolyásolói ebben a pillanatban mit keresnek. Wass Albertben találta meg a politika a maga számára annak az ideológiának a hordozóját, amire szüksége volt, hogy a tömegekhez eljuthasson. Szomorú, de jól jött a románellenessége is.

– *Alkalomadtán jól jön a zsidóellenessége, jól jön, hogy áldozatot lehet belőle bármikor, újra és újra csinálni. Wass Albertet akkor fedezte fel a maga számára a jobboldal, amikor már népszerű volt. Elfogadható és vágyott képet kapott a magyarság egy része egy romantikus erdélyi világról, amelyet nem ismert elég jól ahhoz, hogy Wass Albert műveihez képes legyen kritikusan viszonyulni. Wass Albertet olvasva lehet gyűlölni, ha megvan a hajlam, rögtön ok is adódik. Lehet gyűlölni a románokat, a zsidókat. De ez a politika nemcsak azt adta az emberek szájába, hogy lehet, hanem azt is, és elsősorban azt, hogy szabad. Szabad gyűlölni a románokat, szabad gyűlölni a zsidókat. Sugallja és ösztönzi az ellenségeskedést. Ágoston Vilmos A kisajátított tér című könyvében, amelyben megtalálta Wass Albert román megfelelőjét, Doru Munteanut, pontosan mutatja ki, hogy milyen rafináltan él Wass az eszközeivel. A román és a zsidót sohasem a magyar ostorozza, mocskolja, hanem ők saját magukat. A jobboldal nacionalista ideológiát épít erre, és nem nehéz ráépíteni. Volt társadalmi igény a gyűlöletromantikára, amit miután Wass Albert műveiben felfedeztek, gerjeszteni is kezdtek.*

– Erdélyben a Mentor Kiadó kezdte kiadni sorozatban Wass Albert műveit. Számomra ebben a személyes paradoxon az, hogy a kiadó egyik alapítója vagyok. Sokáig tagja voltam a kiadói tanácsnak is. Az volt az én véleményem is, hogy ennek a kiadónak többek

között az a dolga, hogy különböző okokból elfelejtett vagy ki nem adott erdélyi írókat kiadjon. Wass Albert műveit is ebből a megfontolásból kezdte megjelentetni a Mentor. Az az igazság, hogy az egyik regénye, a sokat emlegetett *A funtineli boszorkány* egy kései Jókai-utánérzés, de végül is elolvasható, ha valaki romantikára vágyik. És erről van szó. Wass Albert elolvasható és elfelejthető. Még akkora írói ereje sincs, mint Nyírónek. Wass Albert politikai kihasználásához és felhasználásához a román tiltakozás vezetett. Ha a románok békén hagyták volna, a magyarok részéről sem lett volna olyan heves az ellenállás, ennyire nem lett volna fontos. Ebből alakult ki a kultusz. Lászlóffy Aladárnak volt egy verse, ami valami ilyesmit mond, kicsit szabadon: mutassátok meg a költőket, akiket szerettek, és megmondom, kik vagytok. Így van ez a mi erdélyi közéletünkkel is. Mutassátok meg az írókat, akiket olvastok, és megmondom, kik vagytok. De azért nem Wass Albert vagyunk.

Ami ma a Wass Albert-életmű kiadásával történik, az elfedi a valós és fontos erdélyi értékeket. Kuncz Aladárról is beszélni kellene, akinek a transzszilvanizmusa különbözik a Kós Károlyétól, és alig-alig ismerik, nemhogy benne lenne valamiféle értelmiségi köztudatban. Bálint Tibor is ízig-vérig erdélyi. Lehet azt mondani, hogy a *Zokogó majom* sajátosan kolozsvári regény, de természetesen fontos erdélyi regény is. Urbánusabb persze, mint ahogy sokan elvárnák az itteni irodalomtól. Nagyon jó a rövidprózája az erdélyi irodalomnak. Bodor Ádámon kívül a többieket ki ismeri? Ő is így kezdte. Dsida Jenő összes verseit, Láng Gusztávék munkája nyomán, a Savaria University Press kiadója hozta ki 200 példányban, amiből csak a kolozsvári és a marosvásárhelyi könyvbemutatón eladtak 60-80 példányt. Áprily sokkal jobb költő, mint amennyire ma tartják. Volt Áprily-kultusz is, rövid ideig, aztán az is elmúlt.

Az embert mosolyra fakasztja, hogy az erdélyi ünnepi események nagy részében előáll egy iskolás fiú vagy lány, esetleg egy amatőr előadó, és elszavalja Wass Alberttől az *Üzenet haza* című verset. Ennek az a refrénje, hogy „*a víz szalad, a kő marad*”. Azért fakaszt mosolyt, mert ez a gondolat azonos egy fontos román közmondással. Nem a miénk. Románul a közmondás úgy hangzik, hogy „*apa trece, pietrele rămân*”, ami plasztikus kifejezője a román mentalitásnak. Lelkesen idézzük, mintha a sajátunk lenne.

– *Lehet-e tenni az egészségtelen kultusz ellen? A költőt is kérdezem, aki erősebben szólhat, hangosabban vagy megérintően, és hitelesebben, mint a politikus.*

– Nincs receptem, de azt hiszem, lehet a folyamatokat befolyásolni. Olyan illúzióim nincsenek, hogy radikálisan meg lehetne változtatni a már elindult történéseket, ami a kultuszt illeti. Ebben a pillanatban, Erdélyben az értelmiségiek, a gondolkodó emberek túlnyomó többsége tudja, hogy együttélésre vagyunk ítélve. A románokkal való együttélésnek az útjait, módjait kellene kialakítani. Egyenlőként, partnerként kellene velük együtt élni. Ugyanakkor van egy óriási, ettől a racionális valóságlátástól – sokszor ugyanannál az embernél – elszakadó érzelmi igény arra, hogy a román–magyar szembenállást felmutassuk, és egyfajta erős retorikával, a románokkal szemben, sőt a románok ellenében határozzuk meg az identitásunkat. Ez is érthető. Szeretném kihangsúlyozni: ugyanaz az ember, aki hajlamos arra, hogy elszakadjon a mindennapok valóságától, nagyon jól tudja azt is, hogy a hétköznapi életben keresni kell az együttélés lehetőségeit. Ezt a kettősséget kell jól látni, hogy megtaláljuk az ellenszerét, és egészséges kultuszokat tudjunk kialakítani. Itt van, ismét mondom, Kós Károly. Néha már-már engem is irritál az, hogy – például Tőkés László, de nem muszáj nevesíteni – általában Erdélyben nálam retorikájukban mindenképpen radikálisabb, időnként szélsőségesen megnyilatkozó személyiségek szívesen idézik Kós Károlyt és a *Kiáltó Szót*, bár annak csak egyes vonatkozásait emelik ki. Viszont ez bizonyítja, hogy Kós Károly életműve alkalmas lenne arra, hogy magyarok és magyarok

között konszenzus jöjjön létre. Ő nemcsak a középnek üzen, hanem sokkal szélesebb skálán, jobboldalnak és baloldalnak is. Én nem szívesen tekintem magam sem baloldalnak sem jobboldalnak. Kós Károlyban találkozhatnánk. Meg lehetne próbálni legalább, hogy találkozzunk.

Ironikusan, elítélően beszéltem arról, hogy minden iskolai évforduló alkalmából Wass Albert-verset hallunk. Azelőtt Reményik Sándor-verset mondtak. Lényeges különbség, de tőle is a *Templom és iskola* című verset, aminek a refrénje: „*Ne hagyjátok a templomot, a templomot s az iskolát.*” Telt az idő, és ez már nem volt elég. Jött Wass Albert. Nem hiszem, hogy ezt az igényt egyszerűen csak föbe lehetne verni, vagy félre lehetne seperni. A kimondásnak, az identitás másokkal szembeni megvallásának időnként helye lehet egy ilyen Erdélyben, csak meg kellene keresni a komplexebb, igazabb művészi kifejezését. Meg kellene keresni azokat az irodalmi, művészeti értékeket, amelyek ezt az igényt is úgy tudják megfogalmazni és kielégíteni, hogy ne sértsenek, ne bántsanak. A szándék ne a sértés, ne a bántás legyen. Nem kell a kecskét összebékíteni a káposztával, anélkül is megmaradhat a kecske is, meg a káposzta is.

– *Felejtjük el, hogy politikus vagy. A költő szavának, akit sok helyre hívnak, van-e súlya? Ha az, amit itt elmondtál, gyakrabban lenne nyilvános, lehetne-e nagyobb súlya, hatása is? Te elváród-e magadtól, hogy hallasd a hangod akkor is, ha az nem azonos a közhangulattal?*

– Különös lenne azt állítani, hogy nincs módom ezzel kapcsolatosan is külön véleményt megfogalmazni, és azzal mások véleményét befolyásolni. A kérdés az, hogy megtettem-e elégszer? Nem gondolom, hogy elégszer megtettem, hogy kellőképpen, hogy erővel és a szükséges hangsúllyal, gyakorisággal mondtam volna erről véleményt. A politikusi státusz nem mindig alkalmas a közvélemény ilyen jellegű befolyásolására. Készséggel elismerem, hogy politikusként nekem elsőrendű és legfontosabb teendőnek mindig az tűnt, hogy egyben tartsak ízléseket, opciókat, ideológiákat. Én politikusként is nagyon távol állok Kövér Lászlótól, de nemcsak én, hanem Erdélyben bárki megmondhatta volna, aki egy cseppet is ismeri az itteni valóságot, hogy Nyíró József temetését, Nyíró József ügyeinek rendezését nem rá kell bízni, mert akkor ez lesz belőle. Persze lehet, hogy éppen ez volt a szándék. Hogy ne sikerüljön. Én az ilyesmit nem tudom elfogadni semmilyen politikai megfontolásból. Ha felsorolnám, hogy milyen szobrokat avattam az évek során, kiderülne, hogy nem mind fontos személyiségek, de Wass Albert-szobrot nem avattam.

– *Ha fölkérnék, avatnál?*

– Nem! Azt hiszem, nem. RMDSZ-elnyökként sem avattam volna, de lehet, hogy ezt akkor nem mondtam volna ki. Elismerem, hogy az RMDSZ elnökeként egy ilyen felkérést azzal hátrítottam volna el, hogy elküldök magam helyett valaki mást. Azt hiszem, nem avattam volna. Politikus számára pontosan ez az egyik legkomolyabb probléma: az állandó kompromisszumkeresés. Persze, most az sem lenne jó, ha Wass Albertet a gonosz megtestesítőjének tekintenénk. Annál azért az életpályája is bonyolultabb.

Amit én tehetek most és az elkövetkezőkben, hogy megpróbáljam legyűrni azt a politikusok számára nagyon kényelmes álláspontot, miszerint az értelmiségiek ne szóljanak bele a politika dolgába. Egyre gyakrabban találkozom olyan politikailag el nem kötelezett – ha van ilyen – értelmiségiekkel, akik igénylik, hogy beleszólhassanak, de ezt a politika nem akarja.

Az igazi az lenne, ha értelmiségi és politikus, művész és politikus együtt lenne, szövetségben lenne, én ebben lennék partnere mindenkinek. Nem biztos, hogy ennek érdekében mindent megtettem, amikor csak politikus voltam.

* * *

– Gyerekkorodban kezdted el verset írni, ebből az iskolában előnyeid is származtak, középpontba sikerült kerülődd azzal, hogy kreatív gyerekként egy közösségben megnyilvánulsz.

– Még nem voltam iskolás, öt-hat éves lehettem, amikor egy-két kis ritmust összealapáltam, el is mondtam, szerepeltem vele a család előtt. Amikor már én magam is megtanultam írni, még iskolába menés előtt valamivel, papírra vettem a verseimet, és ez végigkísérte az iskolai éveket. Tíz-tizenkét évesen gyereklapoknak küldtem el, meg is jelentek. Kamaszként pedig a helyi lapokban közöltem, a Brassóban megjelenő, regionális *Új Időben* például. Tizennégy-tizenöt éves lehettem. Attól kezdődően országos ifjúsági lapokban, tizenegyedik koromban pedig már az *Igaz Szóban* is megjelentem. 1968-ban induló költőként mutattak be a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükörben*, ekkor tizenhét éves voltam. A *Megyei Tükör*nél erős, tehetséges fiatal gárda gyűlt össze, Farkas Árpád, Magyarai Lajos, Czegő Zoltán, Tömöröy Péter, később Csiki László. Dali Sándor volt a főszerkesztő. Odafigyelték, megkerestek Kézdivásárhelyen. Vári Attila is ott dolgozott egy ideig. Ők jóval idősebbek voltak nálam, felnéztem rájuk, persze. Negyvenhárom, negyvennégy, negyvenötben született generáció volt ez. Az antológiájuk, a *Vitorla-ének '67*-ben jelenik meg. Bár szerepel benne, Balla Zsófia nem sorolható hozzájuk, ő inkább a mi nemzedékünk.

– Honnan tudtad, hogy ha megírsz egy verset, el is küldheted, esetleg megjelenhet?

– Előfizetők voltunk, vagy megvásároltam a gyereklapokat. A *Napsugár* legelső számára emlékszem is, még iskolás sem voltam. Édesanyámtól kaptam ezekre pénzt. Nekem magától értetődő utólag is, hogy megpróbáltam megjelentetni, amit megírtam. Ezt a szándékomat szentesítette az a pillanat, amikor 1968-ban a *Megyei Tükörben* és az *Igaz Szóban* szinte egyszerre jelentek meg a verseim. Az *Igaz Szónak* Székely János volt a versszerkesztője. Tizenegyedik osztályos voltam. Az elfogadásnak ezek voltak a legfontosabb pillanatai.

– Nemcsak az önkifejezés igénye lehetett erős benned, hanem a megmutatkozás, a bejelentkezés ereje is. Egy kiskorú gyerekben honnan van ez az erő, ez az igény, ez az elszánás? Az ember ebben a korban inkább szemérmesen eltitkolja, hogy verset ír, még a szülei előtt is. Benned az, hogy nagyobb nyilvánosság, közönség előtt is megnyilvánulj, a kitarulkozási vágy, tart azóta is.

– A szereplési vágyat, amit Ady úgy fogalmaz, hogy „szeretném magam megmutatni”, nem kell letagadnom. Ha a pályámra visszatekintek, nem is tudnám. Annak ellenére, hogy eredetileg nem tartottam magamat túlságosan kommunikatív embernek. Egy időben voltak bennem gátlások, amikor a nyilvánosság előtt meg kellett szólalnom. Lehet, hogy tévképzet volt, ami elmúlt. A nyilvános szereplést is meg lehet tanulni. A politika feladat volt számomra, ami rákényszerített, hogy sok mindent megtanuljak, például azt is, hogy szabadon beszédet mondjak. Segíti az embert, ha tudatosítja magában, hogy egy jó értelemben vett szerepnek tesz eleget. Nem eljátszik egy szerepet, hanem eleget tesz egy elvárásnak.

Huszonnégy évesen voltam katoná, saját magamon is megfigyeltem: magadra veszel egy egyenruhát, már nem te vagy. Másképpen szólalsz meg, ha egy testületnek a képviselője vagy. A politika is valami ilyesmi, láthatatlanul rajtad van egy egyenruha. Az egyik kényszerűen ránk húzott, a másik meg vállalt egyenruha. Egy láthatatlan egyenruhában hamar elmúlnak az embernek a gátlásai, leomlanak a gátak, és a szereplés szempontjából másképpen jelensz meg, mint azelőtt, mint anélkül. Nem szívesen szólaltam meg azelőtt, nem szívesen mondtam beszédet. Persze képesség is kell hozzá. De kell tudni féltreenni az aggályokat, a félelmeket. Gyakran félttem, hogy rosszul fogalmazok. Ha szabadon beszélek, nem biztos, hogy tudok frappáns is lenni, és még a nevetségessé válástól is tart az ember. Ha magadra húzod azt a láthatatlan egyenruhát, elmúlik a bizonytalanság.

Honnan jöhet ez a megszólalási vágy, a szereplési vágy? Hozza magával az ember a családból. Apám falusi földműves család gyermekeként elsőgenerációs, megbecsült értel-

miségivé lett Kézdivásárhelyen. Benne is megvolt az ambíció, hogy valami módon több legyen, mint ahonnan jött. Ha egyáltalán érdemes ilyen hierarchiákat felállítani. Benne is volt szereplési vágy, megírt egy-egy cikket mezőgazdasági szaklapoknak. Anyámban volt nagyobb az ambíció, de azt a házassága elfojtotta. Otthon ült, háziasszonykodott, a családdal foglalkozott, és minden bizonnyal átplántálta belém az álmait.

Ezeknek a családoknak a kulturális háttere nagyon érdekes. Már mint a falusi székely családoké. Nagyanyám nagyon sok Jókait végigolvasott. Nem hiszem, hogy Mikszáthot is. Nem a férfiak olvastak, de a falusi asszonyok fejében ott voltak az olvasmányélmények lánykorukból. Később nem hiszem, hogy lett volna alkalmuk rá, de megmaradtak a szimbolikus olvasmányok, mint *A Székelyföld leírása*, az Orbán Balázsé. Nem volt meg minden családban, kölcsön lehetett kérni, lehetett tudni, kinek van meg. A kommunista rendszerben tiltva volt, szerepelhetett is egy feketelistán, hát nem verték nagydobra, de lehetett tudni, hogy melyik házban van meg.

Nem feltétlenül az az alkotó, aki könnyen kommunikál vagy könnyen illeszkedik. Akár a zene vagy a festés, az írás is kitörési lehetőség egy belső, zárt világból.

– *Mind a költői, mind a politikusi életforma teljes embert követel. Hogy lehet a kettőt együtt, egyszerre, párhuzamosan, a te értékrended, önmagaddal szemben támasztott elvárásod szerint művelni? Egyikben sem adod alább, szürkeségre képtelen vagy. Vagy teljesen adod magad vagy sehogy. Teljesen odateszed magad az ügyek mellé, költőként pedig szintén a nehezebb utakat választod. Mivel jár ez?*

– Kis gyerekkoromtól kezdve költő szerettem volna lenni. Meg is fogalmaztam magamnak, most is elismerem. Kedvenc költőim nem voltak, de mint követendő magatartás Petőfitől Ady Endréig, Arany Jánostól József Attiláig – különféle életminták ezek – nekem mind-mind példáim voltak. Ilyenné kellene lenni. Az övékéhez hasonló értékű elismertségre vágytam, ilyen jelentőségű műveket kellene papírra vetni. Az égvilágon mindent elolvastam, mint minden sokat olvasó gyerek. Elsősorban nem verseket, de azt is. A kalandregények, a tudományos-fantasztikus művek, az útleírások, a történelem, de még a politikai életrajzok is lekötötték az érdeklődésemet. Viszont nekem is furcsa, hogy bár érdekelt a történelem, gyerekként soha nem volt számomra követendő, őszintén megmondom, sem Kossuth Lajos, sem Széchenyi, sem Deák Ferenc életpályája. Olvastam róluk, ismertem őket, és nem vonzott. Izgalmasabbak voltak az útleírások főhősei, Amerika felfedezői, a föld körüli hajósok, ezek az emberek jobban érdekelték, mint a királyok, fejedelmek, hadvezérek, az államfők sem érdekelték. A költői pályák, a költői szerepek, azok igen.

Ma már zseniális költőnek vélem Petőfit, zseninek, de gyerekkoromban nem szerettem. Gyerekkoromban csak Arany Jánost tartottam igazán költőnek, Petőfit nem. Kamaszkoromban József Attila nekem is a fejemben volt éjjel-nappal.

Politika és költészet. Feladat, felelősség. A politika is az önmegvalósítás egyik formája. A költészet művelése is az. Ha a politikában megtalálod az utakat-módokat az önkifejezésre, és az eszközeid is megvannak hozzá, azt fogod választani. Mellette minden más elsorvad, például a költészet is. Nálam ez történt egy ideig.

Vannak bizonyos képességeim, mint mindenkinek, ezek alkalmassá tettek, hogy bizonyos színvonalon műveljem az irodalmat, de alkalmassá tettek arra is, hogy egy egészen más önmegvalósítási lehetőséget válasszak, ez lett a politika. Amíg teljesen fölszippantott a politika, nem éreztem szükségét annak, hogy verset írjak. Utolsó versemet 1995-ben írtam. Erősen politikai töltetű vers, de érvényes szöveg, a címe: *Interetnikus párbeszéd* és az amerikai élményről szól. Utána 2005-ig tíz esztendőn át verset nem vettem papírra. És ez nyugtalanított! 2003-ban, 2004-ben megpróbáltam egyszer-kétszer, de nem ment úgy, ahogy szerettem volna. Nagyon megijedtem. Az ember a saját szövegéről is tudja, hogy

érvényes vagy nem érvényes. Hogy tényleg kiugró-e, nem biztos, hogy tudja a szerző, de hogy érvényes-e, azt tudja. Megérzi, hogy szabad-e ember elé állni vele.

– *Hatalmi pozícióban az emberek többsége azt hiszi magáról, hogy mindent jól tud, a legjobban. Kritikus voltál saját magaddal, éppen emiatt sikerült visszatálcálnod később a vershez. Szenvedés, fájdalom működhetett benned, amiről csak te tudtál.*

– Erről őszintén kell beszélni. Nem szeretem a túlhajtott esztétikákat, amelyek arról szólnak, hogy a tehetség minden körülményben megnyilvánul, és a szöveg belső kényszerből születik, nem érdekel, van-e olvasó, nincs olvasód, van-e, aki recipiálja a szöveget, más szóval, az igazán tehetséges ember a fióknak is képes írni, írsz akkor is, ha nincs esélye a közlésnek. Nem hiszem el. A művészet, az irodalom az önmegmutatásnak, az önkifejezésnek az eszköze. Ha nincs ott az a másik ember, akinek meg tudom mutatni, el tudom mondani, lehet, akkor is összekalapálok egy versikét, megformálok egy szobrocskát a magam kedvére, de a művészet alapjában véve nem ennyi. A politika bizonyos szereplési vágyat, önmegmutatási, önkifejezési vágyat kielégít. Egy ideig. De rá kell jönnöd, hogy a politika el is fojtja azt, ami benned van. A művészetben, az irodalomban sok-sok önzés is van. A művész, az író önző, hiú, időnként irigy is. Ez utóbbi már morális minősítés, de az önzés, a hiúság nem feltétlenül az. Írni nem közvélemény-kutatás alapján szokás. A politikában benne van a közvélemény-kutatás, a kollektív akarat, te annak a kifejezője vagy. Ha politikus vagy. A forгатókönyveket, amelyek alapján dolgozol, nem egyedül, másokkal együtt írod. Ez az a bizonyos egyenruha. Közösségi munka. A tehetséged arról szól, hogy képes vagy-e a közösség igazi szándékait, igazi érdekeit fölismerni és képviselni. A jó vezetőnek tudnia kell szembemenni a közvélemény-kutatásokkal, a többségi véleményrel is, és tudnia kell érvényesíteni az akaratát akár a többségi véleménnyel szemben is. A politika erről szól. De ha mindig a saját akaratodat erőszakolod rájuk, és az eszközeid is mindig megvannak hozzá, ha nincs kontroll, ha nem hallod, amikor ellentmondanak, abból lesz a diktatúra. Mert ha eszközeid vannak, híveid is mindig lesznek elegendően ahhoz, hogy véghezvidd az akaratodat, és ha nincs benned elegendő bölcsesség, előbb-utóbb diktátorként fogsz viselkedni. Ha pedig nincsenek meg az eszközeid, hamar megbuksz. Félre kell állnod. Számos elégtételt nyújt a politika, de egy idő után rá kell jönnöd, hogy olyanfajta önmegmutatás ez, ami el is fedti az igazi énedet, az igazi valódat, mert egyenruha van rajtad, ha mások számára láthatatlan is, egyenruha.

Csaknem egy évtized után jutottam arra a következtetésre, hogy sürgősen meg kell próbálnom visszamenni azon a keskeny pallón, ami még visszavezet az igazi önkifejezéshez, a vershez, ha még képes vagyok erre. Mert tudom én is, hogy ugyanúgy, ahogy kifejez, el is fedhet a nyelv.

Sokat segített ebben a gyerekvész, a kicsi fiam, Balázs. Azelőtt is akkor kezdtem gyerekvészre írni, amikor kisgyerekeim voltak, a nyolcvanas évek legelején. Megvolt az igény, hogy úgy szólaljak meg, hogy ők is értsék. Balázs 2000-ben született, ő készítetett arra 2004 körül, hogy kezdjek ismét gyerekvészre papírra vetni. Abban valahogy inkább otthon is voltam egyik pillanatról a másikra, aztán jött megint a szonett.

A szonettnek nagyon sokat köszönhetek. Olyan volt, mint a biciklizés, nem felejtettem el. Eleinte persze kicsit inog az ember.

– *Menjünk vissza oda, ahol a kettő még együtt van, és a politikus elnyomja a költőt benned. Úgy fogalmaztál, hogy engedted elfojtani a költőt, miközben tudtad, hogy nem a politikus az igazi valód. A kettő egy ideig párhuzamosan együtt működött. Az az érzésem, hogy nem csak saját belső ambíciód kényszerítette arra, hogy kezdjél kijönni belőle, hanem egy nagy váltás történt a magánéletedben. Ha megnézem a verseidet, amelyek ebben az időszakban születtek, mindig van egy személy, akit*

megszólítasz, valaki uralja azt az érzelmi világot, amit szabadjára engedsz, kifejezel. A feleségedet, Annát gyanítom e mögött, akit a verseidben név szerint is gyakran megszólítasz.

– Visszalépkedésem a költészet és a magánszféra felé egyszerre történik. A véget nem érő közéletből – mert a politika valami ilyesmi: az életed azonos a közélettel – visszalépkedés a magánélet felé. *Lépkedést* mondom! Valóban nagyon sokat köszönhetek Annának, második feleségemnek, akivel idestova másfél évtizede együtt vagyunk. Ha valaki végigolvassa a 2005 után írt verseimet, elsősorban a szonettek, látni fogja, hogy vén fejjel rendkívül sok szerelmes verset írtam. Erőltetett kategória, mert mi az, hogy szerelmes vers, de mégis: két ember kapcsolata, férfi és nő kapcsolata, ennek a harmóniája, örömök, szorongások, aggodalmak.

– *Ars poeticát is írsz neki, ami nem egyszerűen a férfinak, hanem az alkotó férfinak a vallomása.*

– Fokozatosan lakóhelyet is változtattunk. Bukarestben néhány évig egy bérházban laktunk, most is megvan a lakás, de onnan visszaköltöztünk Marosvásárhelyre, illetve tulajdonképpen Marosszentkirályra, egy kis kertes házba. Van kertünk, néhány gyümölcsfával. Diófa, almafa, körtefa, szilvafa. Mindig urbánus környezetben éltem, azt tartottam a magaménak. A falusi környezetben töltött gyerekkor emlékei élnek, mégis felfedezés-számba ment, hogy kinézek az ablakon, és tavasztól ősziig, ősztől tavaszig követem a természet mozgását. Költészeti közhelyek költöztek be az életembe. Nem csak a magánélet jött vissza, a szerelem, meg minden más, ami fontos az életünkben, de visszajött a szembe-sülés az elmúlással, a mulandósággal, az örökkévalósággal. Ez a kicsi kert sokkal nagyobb távlatokat nyitott meg a létbevetttségünkről való gondolkodásban, mint a politika.

– *A halál árnyéka sincs a versben, és egyszer csak a végén, a vers utolsó sorában, egy drámai kérdésben elcsattan valami, ami több, mint félelem.*

– Sok minden egybeesik, sok minden foglalkoztat egyszerre. A politika mindezeket elfojtotta. A politikus állandóan arról beszél, hogy ezeréves múlt van mögötte, és ezeréves jövőt építünk, pedig a politikus kizárólag a mában él, és abban a mában is többnyire taktikázik. Legfeljebb reméli, hogy jövőt épít, és tartós helyzeteket teremt, aztán egyszer csak azt veszi észre, hogy körülötte a politika a hatalommegszerzési és hatalommegtartási technikákról szól.

Ez engem már nem érdekel. Nem állítom, hogy nem volt fontos számomra az a történelmileg is előzménytelen fegyvertény – mert eddig nem fordult elő –, hogy a román kormánynak magyar miniszterelnök-helyettese legyen. És én az voltam. Ami magyar politikusként Romániában elfogadottságban, megbecsülésben ma elképzelhető, azt elértük. De nem egyedül értem el azokat a tisztségeket sem, amiket én töltöttem be. Egy szervezet, egy közösségi képviselő érdeme mindez. Elértük, és nem az a fontos, hogy én értem-e el, én voltam-e abban a tisztségben, hiszen nem erre törtem, ez csak eszköz volt. A közigazgatás sem érdekelt igazán. Engem az identitásproblémák foglalkoztattak, hogy a magyar identitásnak mi módon lehet érvényt szerezni, mi módon lehet két etnikum között olyan viszonyt teremteni, hogy az egyenlő és szabad együttélést eredményezzen. Ez volt a célom. Azt hiszem, ez valamennyire az írói státusomból is eredt.

– *Az első olyan versed, ami vitát váltott ki, az Egyszerű vers, amely közösségi cselekvésre hív fel. Gyakran tetten érhető a verseidben a kétség meg a kétely. Hiszel és kételkedsz. Az igazán tehetséges művész nem csak a saját tehetségében kételkedik. Minden érzéssel, ami megéri, és ezek valóságával, ezek hitelességével kapcsolatos kételyek is győzhetnek. Kételyei a költőnek lehetnek, de a politikusnak nem lehetnek kételyei. Ha vannak is, nem mutathatja ki. A költő lehet szerencsétlen, nyomorult, kétségbeesett és kétségbejítő, megalázott és megalázó, gyenge és gyöngéd, lehet esendő*

is és diktatórikus is, különösen a szerelemben. A politikus, ha az is, a gyengeségét, gyöngédségét, pláne nem a kételyeit.

– Maga a költészet erről szól. Az állandó kérdésről, az állandó feleletről, a sohasem kielégítő kérdésről, a sohasem kielégítő válaszról. A költő kérdez és felel, még akkor is, ha a vers nem így épül föl. A költő állandó vergődésben él. A politika is ilyen, de az csak a felszín. A felszínes kétely végigkíséri a politikát is, az engem nem érdekel. A politikát hivatásszerűen művelő ember, a politikát mesterséggéként művelő ember keresi a legjobb eszközöket a közvélemény manipulálására, és a kételyei mindig abból adódnak, hogy megtalálta-e, s ha nem elég jól manipulál, nem fogja-e elveszíteni a támogatást. Erről is szól a politika, amit én műveltem, ezt is tudom, ezt is ismerem, de ez mellékes. Azokról az eszközökről beszélek, amelyeket kifelé nem mutathatsz, amelyeket nem fedhetsz fel. De ennél fontosabbak azok a kételyek, amelyeket kifelé szintén nem szabad mutatni.

Ha valaki bennem akarja megtalálni a politikának valamiféle prototípusát, tévedni fog. Mert az általam művelt politika, akárhogy tesszük-vevesszük, jellegzetesen etnikai képviselő, annak minden hátrányával és előnyével, minden nyűgével, minden nyomorúságával. Állandó kételyeim voltak, ez így van. Magában a választott útban is gyakran kételkedtem. Ezekre a kételyekre azért sokszor utaltam nyilvánosan is, de meg is válaszoltam, hogy nem látok jobb eszközöket. Alapjában véve az egészel kapcsolatosan voltak dilemmáim. Vagyis, hogy a Romániában, a román parlamentben, a román kormányban tudunk-e elérni megfelelő eredményeket, vagy egyszerűen csak elfedjük a bajt, ahogy a költő mondja. Én ezt mindig megkérdeztem és megválaszoltam, és mindig továbbléptem. A válaszom az, hogy nincsen más út, nincsen más eszköz, mert a tapasztalatok ezt mutatták, az elért eredmények ezt mutatták. Ezzel kapcsolatban folyamatosan dilemmáim voltak, miközben kifelé erőt, önbizalmat és határozottságot kellett mutatni. És ezt, azt hiszem, fel is tudtam mutatni folyamatosan. Ezt a helyzetet én is megszenvedtem, ahogy mások is megszenvedték. Nem is a kritikával volt bajom, nem azzal, hogy támadtak, hogy időnként bíráltak azért, hogy ott vagyunk Bukarestben, hogy ott vagyunk a román kormányban, és miért vagyunk ott. A riválisaink mindig föltették a kérdéseket, de az alternatívát sohasem fogalmazták meg. Kétségeim voltak, de meggyőződéseim, hogy lényegesen többet értünk el belülről, mintha kívül maradunk a román parlamenten, ha kívül maradunk a román kormányon.

– Ha a politikus gyengeséget mutat, vége. Ha a költő mutat gyengeséget, az nyitottság, őszinteség, amivel megérinti, maga mellé szólíthatja az olvasóit. A költő képes meghatározni egy kor, egy ember érzelmi világát, sokszor az ember gyengeségével, az ember kiszolgáltatottságával, azzal, hogy kiadja magát mindenestül. Nem érzed-e, nem érezted-e, hogy amikor benned ez a kettő együtt volt, költőként kiadod magad, de a politikustól nem ezt várják az emberek. Nem érezted soha, hogy a költő őszinte kitarulkozása kiszolgáltat? Nem kellett tartanod attól, hogy a költő gyöngédsége, olykor gyengesége miatt a politikust is gyengének tartják? A költő ott van, mindenki számára kiterítve...

– Ez is lehetett az oka annak, hogy sokáig nem írtam, amikor politizáltam.

Sütő Andrással 1989 előtt voltak irodalmi vitáim. Beszélgetéseink során kiderült, hogy nem ugyanaz az irodalomeszményünk. Ennek ellenére azt gondolom, hogy néhány drámája fontos.

– *De ahhoz kellett egy Harag.*

– Akkor is, azok érvényes művek. És a prózájának is egy része. Igazán közeli viszonyba a politika által kerültünk, azt is mondhatnám, hogy baráti viszonyba. Mindvégig támogatólag követte azt, amit a politikában tettem.

– Erre szükséged is volt, kifelé is meg a magad számára is.

– Igen, igen. Időről időre leültünk, megbeszéltük a dolgokat. Nem volt könnyű ember. A műveiről vitázhatunk, de hogy rendkívül hajlékonyan és szépen kezelte a magyar nyelvet, arról nem hiszem, hogy lehetnek vitáink.

Miért hozom szóba itt? Megjelent a kilencvenes évek vége felé egy esszé- és kritika-gyűjteményem, *Az erdélyi macska*. Elvittem neki, dedikálva. Ránézett a címére, és meghök-kent. Azt mondta: Te, nem furcsa ez a cím egy RMDSZ-elnöktől? Mondtam, hogy nem, szerintem rendben van, és ezen át is siklottunk. De ha ő, egy kiváló nyelvérzékű író, erre rákérdez, akkor sejthető, hogy van valami gond. Itt van egyszerre a magát szoborszerűen prezentáló politikus, aki a magánéletéből annyit enged látni, amennyit szükségesnek tart, akit rendkívül zavar az, ha a magánéletébe be akarnak lesni, és a költő, aki a magánéletét teszi nyilvánossá. Persze, megbeszélhetjük azt is, hogy a költői én milyen mértékben azonos a valóságos énnel.

Azzal, hogy politizáltam, lehet, hogy sikerült némi jót is tennem a verseimnek, de abban biztos vagyok, hogy sok rosszat tettem a költői mivoltomnak. Egy idő után az emberek nem kíváncsiak arra, hogy egy politikus belül milyen. Nem kíváncsiak a magánéletére. Ha mégis, az csak felszínes érdeklődés. Senki sem kíváncsi arra, mit gondol szerelemről, gyűlöletről, arra sem, hogy egy politikus hogyan érez, elmerül-e az élet, a halál, a lét, a nemlét, Isten és világ, hit és hitetlenség kérdéseiben.

– Ezt kénytelen vagyok cáfolni. Ha így lenne, nem ülnék itt.

– A közvélekedés mégis valami ilyesmit sugall. Ebben mi az igazság? Megpróbálja a modern esztétika lebontani ezt az egybeesést, tagadni, hogy élet és mű egybetartozik. De nem sikerül neki.

– Székely János-esszédben ezt megfogalmazod. Portrét akarsz írni róla, mégis „csak” a verseiről gondolkodsz, és a versekhez a személyiségén keresztül közelítesz. Az irodalomtörténeti felfogásnak az a kudarca, amikor azt mondja, hogy el kell felejteni a szerző életét, kizárólag a műből kell kifejezteni azt, ami benne van. Pedig az élet egy-egy motívuma, egy-egy eseménye nélkül nem tudjuk felfejteni, nem közelíthetjük meg a mű lényegét.

– Nem biztos, hogy segít a műértésben, a szöveggel való azonosulásban, ha a szerzőt ismerem. Félrevehet, mindenképpen módosít. Mégis: sem Radnóti, sem Petőfi verseit nem tudom úgy olvasni, hogy el tudjak vonatkoztatni a tragédiájuktól. Megjegyzem, ez a mi közös tragédiánk is, mert mi engedtük meghalni ezeket a költőket. Petőfit is. Radnóti más módon, másképpen bűnünk, de bűnünk, és nem beszélünk erről eleget. Nem beszélünk arról, hogy miközben úgy tekintünk rá, mint egy nagy költőre, és már az életében is az volt, mégsem akadályozta meg a magyar társadalom a tragédiát. De ez annál súlyosabb téma, hogy egy-két mondatban elintézzük. Visszatérve az eredeti kérdéshez, igen, a költői ént és a valóságos ént nem tudjuk szétválasztani. Ezzel kínlódik a modern esztétika. Akkor már jobb elfogadni azt a régi magyartanári közhelyet, hogy egy vers három részből áll: a címből, a szövegből és a szerzőből.

– Hol az olvasó?

– Bevehetjük az olvasót is negyediknek.

Nem vagyok egyszerű versolvasó, mert én magam is írok, szerkesztő is voltam, mindenképpen érintett vagyok. Igaz, az irodalmi életből hosszú időre kimaradtam, kapcsolataim sokakkal megszakadtak, most kerültem újra kapcsolatba régi íróbarátokkal.

– *Élvezed.*

– Igen, most már igen, de van, ami zavar is. A lényeg az, hogy sok jó verset olvasok, amelyeknek fiatal szerzőjét nem ismerem, az életükről nem tudok semmit. És ez nem akadályoz meg abban, hogy szeressem vagy ne szeressem. Rimbaud-tól Apollinaire-ig a költői pályákat ismerjük, a vers mögött ott látjuk az embert, de ez mégsem kötelező tartozék. Szeretném, ha engem is így olvasnának, hogy különválasszák az embert a szerzőtől, mert a politikai státusz zavaró. Azzal egyetértek, hogy igazi művésznek, igazi költőnek nem lehet szívvel-lélekkel a politikai hatalom oldalán állni. A politikai hatalom ugyanis mindig megpróbálja a kritikát kizárni, megpróbálja a kritika lehetőségét minimalizálni. Az értelmiségi embernek pedig kutya kötelessége a kritikáját megfogalmazni, és megpróbálni a politikai hatalom gyakorlóit féken tartani, egyébként könnyen diktatúra lesz belőle. De ennek semmi köze ahhoz, hogy egyetértünk-e egy politikai programmal vagy nem értünk egyet. Rendben van, ne dicsérjük a politikusokat, mert könnyen a fejükbe szállhat a dicsőség. De ha van olyan program, amivel többé-kevésbé egyetértünk, és szeretnénk, ha megvalósulna, akkor úgy állhassunk melléje, hogy ne legyünk gyanúsak. Miért esik minden alkalommal egy értelmiségi a szolgalelkűség gyanújába, ha odaáll egy politikai program mellé? Nyilván azért, mert programok alig-alig vannak, inkább csak hatalomvágyó politikusok, akik csicskásokat szeretnének nevelni a velük egyetértő értelmiségiekből. Nyugati civilizációkban ez nem így van. Kíváncsi vagyok, mikor jutunk el arra a szintre. Nem csak intelligencia kérdése. És akkor se lehessünk gyanúsak, ha kiábrándultunk, mert menet közben kiderült, hogy nem arra gondoltunk, kiderült, hogy a dolgok bonyolultabbak, mint hittük. Én hevesen amelletl vagyok, hogy legyen véleményünk a közéletről, legyen véleményünk a politikáról, és ez feltételezi az egyetértés vagy az egyet nem értés lehetőségét.

Azok, akik politikai programokban gondolkodnak, jó vagy rossz politikai programokban, mondjanak bármit, a kritikának nem örülnek, nem ösztönzik a kritikát. Márpedig az alkotó ember a kételyből él. Neki meg kell fogalmaznia és fel is kell mutatnia a kételyeit. Vagyis nem teljesen igaz, hogy az igazi művész, az igazi író mindenképpen ellenzéki, de ha nem is az, neki az a dolga, hogy kritikus legyen, és a kételyeket nyilvánosan megfogalmazza.

Ismétlem, a hatalmon lévők nem szeretik a kételyt. Mindig lesz feszültség köztük, a hatalom és a művész között. Legyen is! Tagadhatatlan, hogy ami a létünk értelmét illeti, abból a költő a kételyt fogalmazza meg. A politikus pedig a hatalomról beszél, a hatalom kétely nélküliségéről és a jóságáról. Ez a kettő nehezen talál, ezt készséggel elismerem. Ráadásul érzem, hogy át is estünk a ló túloldalára. A Petőfi típusú alkotó a magyar kultúrát végigkísérte. Más hol is megvan, persze. A francia kultúrában diplomatának lenni és verset írni természetes. Diplomata Nobel-díjas költőjük van, Saint-John Perse. Bár ő éppen azért írt álnéven, mert szét akarta választani a verseit a diplomáciai státusától. De a dél-amerikaiak is mindig beártották magukat a politikába. Nekünk sem csak Petőfink van. A prózáikkal megbocsájtóbbak vagyunk. Mikszáth Kálmán huszonöt évig volt képviselő, és micsoda szerencsénk van ezzel. Gazdagította a prózáját, nem hogy silányította volna. De ott van előtte Jókai. Prózáíróknál inkább elfogadjuk, mert a váteszi poétához képest az egy polgári, tisztességes mesterség, be kell ülni az íróasztal mögé. A költő lobog, és ebből a lobogásból egy-egy szikra ráhullik a papírra, amit föl is lobbant. Van nálunk valami, ami végigkíséri a magyar költészetet, sőt az egész magyar kultúrát alkotott képünket. Ez hamis, hamis. Nem tudom, hogy a magyar költészet, a magyar közvélekedés Verlaine, Baudelaire és Rimbaud vergődését, zűrzavaros életét hogyan fogadta volna el. Ady Endrét emiatt szerették volna kiutálni az irodalomból. Nem sikerült. Miért ne szólalna meg az ember a közéletéről is versben? A költő hozott anyagból dolgozik, és a szöveg az szöveg. Hogy honnan hozza az anyagot, az az ő dolga, csak legyen belőle érvényes szöveg. Elkezdünk egy finnyás értelmiségit kinevelni. Az értelmiségiek számára piszkos dolog beleszólni, pláne belenyúlni a politikába. Mocskos dolognak számít politikálni. Ragacsos az is, ha valaki megszólal.

– Gyávaságból nem szól bele, könnyebb távol tartani magam és megideologizálni, hogy miért nem veszek részt.

– Hozzám közel álló kritikus azt mondta, szívesen írok a könyvedről, de majd csak akkor, ha már nem leszel politikus.

– A közvélemény is ehhez hasonló, és a te fejedben is ilyen gondolatok vannak. A politikusi életforma nem értelmiségi életforma. A költő emberből van, a politikus nem úgy van emberből, ahogy a költő. Nem véletlen, hogy te is kezded elengedni magadtól a politikusi életformát, a politikusi gondolkodást is talán.

– Nem teljesen vonultam ki a politikából. Van a tudás, van a tapasztalat. A politikához, nem csak szerepvállalás szükségeltetik, nem csak sok empátia a tárgyalópartnerrel, vagy éppen a saját közösségeddel kapcsolatosan. Valóban azt szoktam mondani, hogy a politikusi képességek közül a legfontosabb az empátia. De ez tudást és tapasztalatot is jelent.

Egy mandátum erejéig még vállaltam, hogy a törvényhozásban ott leszek. Olyan törvényhozási feladatok várnak még ránk – alkotmánymódosítás, a közigazgatás átszervezése –, amelyekkel kapcsolatosan nagyon mellé lehet nyúlni. A hatalom megszerzésének és megtartásának a kérdése ma már nem érdekel, tisztséget nem vállallok, sem politikait, sem államit. Van egy jó oktatási törvényünk, ami még mindig nem stabil, mert vannak módosítási szándékok, ha ezek stabilizálódnak, ha ezeken a feladatokon túl vagyunk, és ha az oktatási rendszerben is stabilitást sikerül teremteni, akkor ért véget számomra a politikai pálya.

– Annak az embernek a lelkével, aki az érzelmeiből él, azt feltételezem, hogy összeférhetetlen az a taktikázó életforma, amit egy politikustól elvárnak. Benned ez a kettő megvan, mégsem semmisíti egyik meg a másikat, nem ütközik, miközben azt mondog, hogy a politikusi pálya távol van az értelmiségi pályától.

– Távol van az értelmiségi pályától, de nem kellene távol lennie az értelmiségtől. A nagy manipuláció ma arról szól, hogy vannak a politikusok és vannak az értelmiségiek. A társadalom és a közvélekedés befolyásolására más lehetősége van az értelmiségnek és más a politikusnak. De értelmiséginek is azt tekintem, aki befolyásolni akarja a közvélekedést. A nagy manipuláció arról szól, hogy ez a kettő legyen teljesen külön. A politika eszerint mesterség, vannak, akik megtanulták, vannak, akik tudják, a civil pedig maradjon szurkoló, a pálya széléről ne szóljon bele. Ő az értelmiségi. Azért ez ennél bonyolultabb. Lehet, hogy mesterséggé válik a politika, lehet, hogy érteni kell a közigazgatáshoz, jó, ha vannak jogi meg közgazdasági ismeretei a politikusnak. Én vagyok a megmondhatója, hogy a közgazdasági felkészültség hiánya milyen gondokat okozott az elején, hogyan próbáltam ezeket leküzdeni. Ez mind igaz, de az nagy baj lenne, ha elhítenénk az értelmiségiekkel, hogy nekik nem kell beleszólni. Felügyeletet kell gyakorolnia az értelmiségnek. Remélem, hogy van még erre alkalmas értelmiségünk. Más nem képes a felügyeletre. Meg kell szólalni. Igaz, hogy a peremre szorultak írók, művészek, tanárok, alkotó értelmiségiek, de vissza kell hozni őket a centrumba. A tudósokat, a műszaki értelmiségieket is. Ha végiggondolom a politikai hivatást, vannak ennek a mesterségnek olyan vetületei, amelyek nincsenek ellentmondásban a költészettel. Szonettet írni számomra azt jelenti, hogy úgy töltök ki egy adott formát hiánytalanul mondatokkal, vagy egy mondatral, hogy nincs rés, nincs űr. Ahogy mondani szokás, a szonett elfedi a világ többi részét. Teljes. Egy szonett hatástanulmány is. Te magad hatástanulmányt végzel, beméred, hogy annak a szónak, azon a helyen, milyen súlya van, hogyan tölti ki a világot, hogyan közvetíti azt, amit mondani akarsz. A törvényírás, a törvényszerkesztés-módosítás – ne értsen senki félre – hasonló felelősség.

- *De ott, amikor törvény születik, a nyelvnek, a nyelviségnek nincs akkora szerepe.*
- Rádásul mi más nyelven írunk törvényeket. De ugyanúgy tudni kell, hogy melyik szónak mi a következménye. Pontosnak kell lenni, és nagyon pontosan fel kell mérni a következményeket, nem azt, hogy te, aki hozod, hogyan olvasod, hanem hogy mások hogyan fogják olvasni, és mások ugyanúgy olvassák-e, ahogy te akarod, azt olvassák-e ki belőle?

- *Az a tapasztalatom, mintha szándékosan születnének pontatlanul megfogalmazott gumitörvények. Mintha az lenne a szándék, hogy gumivá váljon, amikor alkalmazzák.*
- Ez is művészet. Ehhez is tudás kell. Félreérthető törvényszövegeket írni éppen úgy megkövetel bizonyos képességeket.

- *De az már a szélhámoság kategóriája.*
- Persze.

- *Más. Marosvásárhelyen sétálgatva a Petőfi téren felfedeztem egy szobrot, amely Petőfit karba tett kézzel ábrázolja. Petőfit csak karba tett kézzel nem tudom elképzelni.*
- A szobrot jó művész készítette. Más a baj. Kicsi a tér, nem tölti ki, nem sugározza tele a teret. A térszobrászatnak fontos velejárója, hogy a szobor hogyan foglalja el a helyet, mire hívja fel a figyelmet. Nem messze tőle van egy holokauszt-szobor, ami kitölti a teret, és nagyon szép szobor. Nem tűnt fel nekem, hogy Petőfi karba teszi a kezét.

- *Forradalmár karba tett kézzel, se nem költő, se nem forradalmár.*
- Lehetne ez is egy üzenet. Nekünk persze alapvetően hamis képünk van Petőfiről. Nekünk, magyaroknak. A magyar köztudatnak, a magyar közvéleménynek. Példának tekintjük az életét és a költészetét, azt szoktuk mondani, hogy azt tette, amit írt, nincs különbség cselekvés és költészet között. Ennek az ellenkezőjét mondani szintén problematikus, vagyis azt, hogy a költőnek az a dolga, hogy üljön otthon és csak írjon, tegye karba a kezét, úgy tekintsen a csatátérre. Problematikus. Kivételes pillanata volt a magyar történelemnek a szabadságharc. Ha utólag azt állítom, hogy egyeseknek otthon kellett volna ülni, akkor Petőfinek is otthon kellett volna ülnie, és akkor értelmetlen forradalmat kezdeni, szabadságharcot vívni. Azokat kell csatába küldeni, nagyon cinikusan, akik nem értékesek a nemzet számára? Na de akkor ki fog lelkesíteni meggyőzően, ha nem a költő?! Nagyon nehéz azt mondani, hogy Petőfinek nem kellett volna csatába mennie. Mégis ezt mondom. Talán Arany János is magára öltötte a honvéd egyenruhát, de csak otthon. Békés életű ember, aki megírta *A walesi bárdokat*, érvényes életművet teremtett így is. Ugyanakkor biztos, hogy Petőfi életműve több lett azzal, hogy csatateren pusztult el. Először is Petőfi nem volt katona. Magányos fiatalember volt akkor már, huszonhat évesen behajtották az eseményekbe, és magára is hagyták. Lehet, hogy Bem Józsefnek kedves embere volt, de Bem kimenekült abból a csatából. Petőfit nem menekítette ki senki.

- *Cinikusan mondanám, hogy mivé lenne a nemzeti büszkeségünk, ha nem az történik, ami történt. Példaértékű az ő sorsa, amihez hasonlót minden nemzet „kitermel” magából.*
- Byron még csak nem is a saját nemzete, hanem a görög nemzet szabadságáért harcolt.

- *Ha nem megy el, hogy hangzana most az, hogy akasszátok fel a királyokat?*
- Erős fantáziával elképzelem ezt a vékonydongájú fiatalembert, rádásul a lovát is eladta, lova sem volt. Egyszerűen fáj, hogy az történt. Miközben igaz, hogy a történelem, és a magyar kultúra számára is olyan szimbólum jött létre, aminek rendkívül erős az üzenete.